

**ЕТАПИ ЛЕГІТИМАЦІЇ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЕТНІЧНИХ МЕНШИН
ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ (1989–2012)****STAGES OF LEGITIMATION OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATION
OF ETHNIC MINORITIES IN ZAKARPATTIA OBLAST (1989–2012)****Зан М.П.,***кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології і державного управління
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»***Василина (Федушка) А.М.,***магістр політології,
викладач суспільних наук, UX-дослідник, дата-аналітик,
керівник
IT-компанії «Busy Rebel»*

У статті проаналізовано етапи становлення та розвитку громадських організацій Закарпатської області впродовж 1989–2012 років. Автори виділяють три етапи організаційного оформлення етнічних громад Закарпаття. Перший етап (1989–1990) визначається як організаційне становлення перших національно-культурних товариств Закарпатської області. Ними стали Товариство угорської культури Закарпаття, Соціально-культурне товариство румунів Закарпаття ім. Дж. Кошбука (1989) та Товариство карпатських русинів (1990). Специфікою діяльності угорської та русинської організації відобразилася у переході від культурологічної до політичної складової їхньої діяльності з вимогою територіальної автономії для Закарпаття. Водночас товариство румунів краю виступило проти подібної перспективи.

У рамках другого етапу (1991–1999) відбувався бурхливий розвиток та посилення групової етнічної самосвідомості. В першу чергу динамічно зорганізувалися національно-культурні товариства угорської, ромської, русинської та словацької етнічних громад Закарпаття. Відтак у цих громадах фіксується сегментація громадського руху. Серед причин слід назвати амбіції та меркантильність лідерів етнічних громад із одного боку, з іншого – формування громадських організацій за професійними та віковими критеріями.

Третій етап (2000–2012) позначений подальшим розширенням діяльності громадських організацій етнічних меншин та політизацією окремих громад. Насамперед відбувається активізація русинського руху з нелегітимними вимогами про створення автономної Підкарпатської Русі. З іншого боку відбувається процес виникнення «товариств-дублерів», які очолюють одні й ті ж лідери. На цьому ж етапі фіксується конфліктний характер відносин між представниками національно-культурних товариств в межах однієї етнічної групи. Прикладом є громадські організації словацької етнічної громади, які вели публічну дискусію щодо роботи Словацького культурного центру.

Ключові слова: етнічна меншина, громадська організація, національно-культурне товариство, Закарпатська область, Закарпаття.

The article analyzes the stages of formation and development of non-governmental organizations in Zakarpattia Oblast during the years 1989–2012. The authors distinguish three stages of organizational design of ethnic communities in Transcarpathia. The first stage (1989–1990) is defined as the organizational formation of the first national and cultural societies in Zakarpattia Oblast. They became the Society of Hungarian Culture in Transcarpathia, the Social and Cultural Society of Romanians in Transcarpathia named after J. Koshbuk (1989), and the Society of Carpathian Ruthenians (1990). The specificity of the activities of the Hungarian and Ruthenian organizations was reflected in the transition from the cultural to the political component of their activities with the demand for territorial autonomy for Transcarpathia. At the same time, the association of Romanians in the region opposed this idea.

Within the framework of the second stage (1991–1999), there was a rapid development and strengthening of ethnic group self-awareness. First of all, the national cultural associations of the Hungarian, Roma, Ruthenian, and Slovak ethnic communities in Transcarpathia were dynamically organized. Therefore, the segmentation of the public movement is fixed in these communities. The reasons include the ambitions and mercantilism of the leaders of ethnic communities on the one hand, and the formation of public organizations based on professional and age criteria on the other.

The third stage (2000–2012) is marked by the further expansion of the activities of non-governmental organizations of ethnic minorities and the politicization of some communities. There is an intensification of the Ruthenian movement with illegitimate demands for the creation of an autonomous Subcarpathian Rus. On the other hand, there is a process of emergence of 'backup societies' led by the same leaders. At the same stage, the conflictual nature of relations between representatives of national cultural associations within the same ethnic group is ascertained. An example is the non-governmental organizations of the Slovak ethnic community, which have been conducting a public discussion about the work of the Slovak Cultural Center.

Key words: ethnic minority, non-governmental organization, national cultural association, Zakarpattia Oblast, Transcarpathia.

Постановка проблеми. Найпоширенішою формою об'єднань етнічних меншин (національно-культурних товариств) в Україні є громадські організації, спілки, асоціації, товариства, федерації, союзи, конгреси, общини, центри та благодійні фонди. В загальному розумінні організація (лат. *organizo* – надаю стрункого вигляду, влаштовую) є об'єднанням людей, які реалізують певну програму чи досягають спільної мети й діють за встановленими правилами та процедурами. Будучи окремими соціальними структурами й потенційно потужним соціалізуючим фактором, такі організації виступають в ролі суб'єктів етнонаціональної політики України. Зростання їхнього впливу на процес формування етнічної ідентифікації та самоорганізації етнічних громад зумовлює дослідницький інтерес до етапів їхньої легітимації та соціального позиціонування в громадському середовищі Закарпаття як регіону з поліетнічним складом населення.

Варто зауважити, що період 1989–2012 років був найбільш значущим для розвитку громадських організацій етнічних меншин на Закарпатті. Він включає важливі суспільно-політичні події, що вплинули на виникнення, формування та діяльність національно-культурних товариств. Власне в цей період були закладені основи сучасних структур і практик діяльності громадських організацій етнічних меншин. Тому його вивчення дозволяє зрозуміти витоки, еволюцію та конфігурацію сучасних громадських організацій етнічних громад Закарпатської області.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематику легітимації громадських організацій етнічних меншин у загальноукраїнському контексті в своїй монографії висвітлила Лариса Лойко [1]. Роль громадських організацій етнічних меншин Закарпаття у рамках реалізації державної етнонаціональної політики України проаналізувала Ганна Мелеганіч [2]. Національно-культурні товариства Закарпаття в контексті співпраці з органами державної влади та місцевого самоврядування задля налагодження прикордонного співробітництва краю розглянуто в статті Валентини Алмашій [3]. Діяльність громадських організацій етнічних громад Закарпаття крізь призму міжкультурної комунікації дослідила Марія Ярмоленко [4]. Активізацію угорських національно-культурних товариств на Закарпатті впродовж 1991–2002 років проаналізував Андраш Берені [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що діяльність громадських організацій етнічних меншин Закарпатської області висвітлювалася у різних ракурсах, на цей час так і не висвітлені етапи їхньої легітимації в крестемпоральному вимірі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою нашої наукової статті є окрес-

лення динаміки інституційного оформлення та легітимації національно-культурних товариств Закарпатської області впродовж 1989–2012 років із відповідною ілюстрацією у форматі діаграм.

Виклад основного матеріалу. З метою аналізу динаміки організаційного оформлення етнічних громад Закарпатської області впродовж 1989–2012 років необхідно розділити цей процес на окремі етапи.

1. Етап організаційного становлення перших національно-культурних товариств Закарпатської області (1989–1990).

Перші національно-культурні товариства угорців і румунів Закарпаття було створено в 1989 році. Як свідчить історичний досвід, процес відродження етнічних почуттів парадоксально активізувала саме політика «злиття націй» у колишньому СРСР. Звідси, основною передумовою для етнічної самоорганізації стало прагнення до забезпечення індивідуальних і колективних прав, збереження і розвитку національної культури, мови, традиції та вирішення існуючих соціальних питань [6]. Як результат, було утворено найчисельніше й найвпливовіше Товариство угорської культури Закарпаття. Слід відзначити, що характерною рисою угорців є слабкий прояв їх інтеграції в загальноукраїнський контекст [7, с. 51].

Вже наприкінці 1989 року Президія Берегівської районної організації Товариства угорської культури Закарпаття звернулася до органів влади з запитом щодо створення угорської автономії в межах району. Разом з тим, озвучені заклики не були втілені в реальність, а лише викликали зворотню реакцію серед угорців із інших районів Закарпатської області [8].

Подібно до угорців Закарпаття в лютому 1990 року було створено Товариство карпатських русинів, яке з декларації про відродження культурної спадщини русинів вже в 1991 році перейшло до вимоги територіальної автономії Закарпаття в складі України.

2. Етап бурхливого розвитку та посилення групової етнічної самосвідомості (1991–1999).

Процес створення нових громадських організацій етнічних меншин Закарпатської області каталізувався із проголошенням незалежності України. Впродовж 1990-х років інституційне оформлення національно-культурних товариств набуло широкого розмаху. Відтак було зорганізовано 36 громадських об'єднань. Згідно з кількісними даними (рис. 1), найбільше число товариств до кінця 1999 року створили представники угорської (11), ромської (9), русинської (5) та словацької (3) етнічних громад Закарпаття.

Необхідно підкреслити, що інтенсивний розвиток етнічної самоорганізації має подвійне значення. Зокрема, нова політика етнічного плюралізму, що була задекларована в українському

законодавстві, з одного боку посилила процес етнічного відродження, а з іншого, внаслідок розширення ступеню свободи та сприяння індивідуалізації, спровокувала атомізацію етнічних організацій краю. Відтак це призвело до виникнення багатьох питань етноконфліктного характеру серед представників найбільш чисельних національно-культурних товариств Закарпаття.

Суперечності в середині окремих етнічних меншин краю стали причиною їх організаційного розмежування. Так, незгоди серед лідерів ромської громади у виборі пріоритетних напрямків роботи товариства призвели до його розколу, внаслідок чого з товариства циган Закарпаття «Рома» (1991; голова Йосип Адам) в 1993 році «відкололося» інше ромське об'єднання – культурно-просвітне товариство «Романі Яг» (голова Аладар Адам) [9, с. 21].

Наступною постала проблема серед представників русинських організацій, які намагалися довести факт про «окремшеність русинського народу, який не є частиною жодного східнослов'янського етносу» та задекларували документ про повернення Закарпатській області статусу автономної республіки [10, с. 35]. Слід додати, що національно-культурні товариства русинів Закарпаття неодноразово ставили як перед Москвою, так і перед офіційним Києвом питання щодо повернення офіційного статусу ліквідованої русинської національності та створення самоврядної адміністративної території в межах Закарпатської області [11, с. 164].

3. Етап розширення діяльності громадських організацій етнічних меншин та політизації русинського руху (2000–2012).

Протягом цього етапу було зорганізовано ще 28 громадських етнічних об'єднань. Серед них кількісно поповнився ряд товариств ромської (9), русинської (6), російської (4), румунської (2) та єврейської (2) меншин краю (рис. 2). Новими стали національно-культурні товариства греків (2004), чехів (2011) та азербайджанців (2012).

Цей етап характеризується високим рівнем розвитку, організації та діяльності етнічних громад. Поряд із цим слід наголосити на двох аспектах міжетнічної інтеракції, які стали вихідними точками суперечливого розвитку поліетнічного соціуму Закарпаття.

1) активізація русинського громадського руху та створення «товариств-дублерів». Політизація русинського громадського руху відбувалася в контексті нелегітимних вимог його лідерів щодо утворення республіки Підкарпатська Русь (2008–2009). Поряд із цим один з русинських лідерів (Микола Староста) став ініціатором створення Ліги Націй Закарпаття, де русини мали бути представленими поряд із представниками інших етнічних громад краю [10, с. 40].

Прикладом дублювання русинських громадських організацій стали: Закарпатське обласне Підкарпаторусинське товариство імені Кирила і Мифодія (1994) та Асоціація «Сойм підкарпатських русинів» (2005), де єдиним лідером одразу двох об'єднань було обрано священника Дмитрія Сидора. Подібно до цього лікар Євген Жупан представляв Закарпатське обласне «Общество карпатських русинів» (1997) та Закарпатське обласне об'єднання громадян «Народна рада русинів Закарпаття» (2005) [12, с. 60–61, 66–67, 89–91].

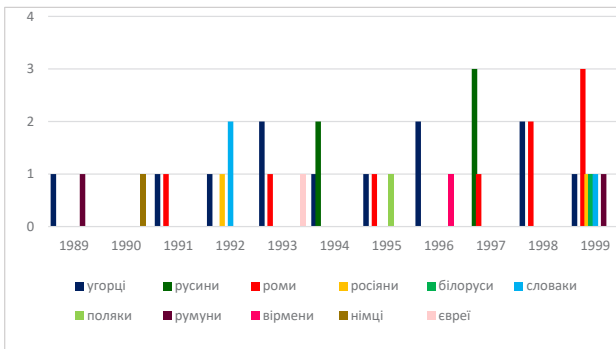
2) конфліктний характер відносин між представниками національно-культурних товариств в межах однієї етнічної групи. В рамках цього етапу на сторінках обласних газет та інтернет-видань дедалі частіше почала з'являтися тема непорозуміння в середовищі словацької етнічної громади. Дискусія точилася з приводу роботи Словацького культурного центру. Збалансовану позицію щодо пропорційного представництва зайняли товариство словаків Закарпаття ім. Л. Штура, обласне товариство словацької інтелігенції, Закарпатське обласне культурно-просвітне товариство словацьких жінок «Довіра» та громадська організація «Ужгородське товариство словаків». Водночас категорично проти цього виступив голова організації «Матица Словенська» на Закарпатті Йосип Гайніш. Очевидно, причина конфлікту полягала в прагматичних цілях лідерів та бажання монопольного представництва словацької громади на Закарпатті з боку Йосипа Гайніша.

Висновки. Таким чином, основними репрезентами інтересів етнічних громад на Закарпатті виступають національно-культурні товариства. Від початку створення перших національно-культурних товариств угорців і румунів у 1989 році до створення громадської організації «Об'єднаний конгрес азербайджанців у Закарпатській області» азербайджанського товариства в 2012 році (рис. 3) пройшов тривалий час. Певну закономірність організаційного оформлення визначають, насамперед, дати створення етнічних об'єднань. Вихідним пунктом становлення етнічної самоорганізації на Закарпатті став 1989 рік, коли відбувалися процеси демократизації в сусідніх країнах Центральної Європи, а в Україні зростав патріотичний національно-демократичний рух.

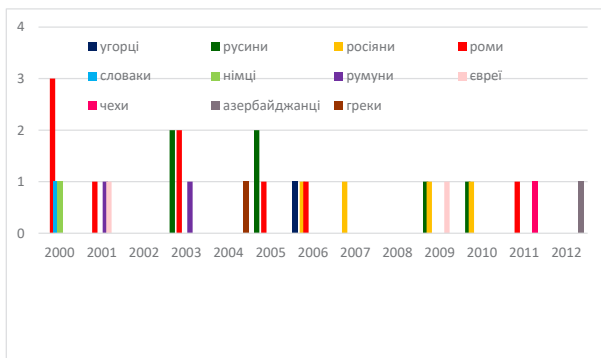
Етап бурхливого розвитку національно-культурних товариств розпочався паралельно з проголошенням незалежності та зміною законодавства України в напрямку етнополітичного плюралізму. Розширення прав та свобод всіх громадян країни, в тому числі етнічних меншин, надало можливість для участі в суспільно-політичному житті, самовираження та саморозвитку. Нова політична система України стала сприятливою умовою не тільки для збереження етнічної самобутності, організаційної згуртованості та захисту прав для більшості

етнічних спільнот, але й виявилася не достатньо стійкою перед сепаратистськими та автономістськими намірами окремих етнічних груп. До прикладу, Товариство карпатських русинів спочатку створювалося як культурно-освітнє, але згодом спрямувало свою діяльність у політичне русло. Подібна ситуація скалася з Товариством угорської культури Закарпаття, базовою метою діяльності якого стало лобювання автономістських інтересів.

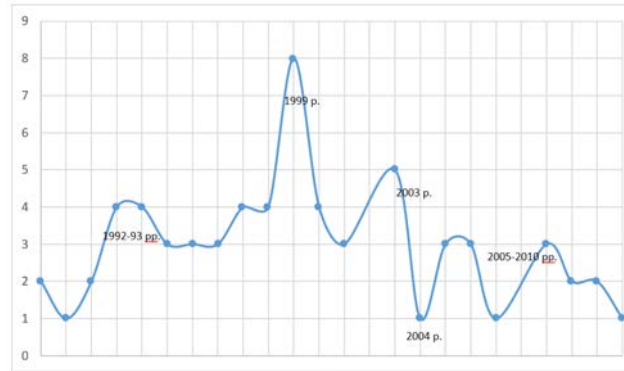
Розширення культурно-просвітньої діяльності та створення нових етнічних організацій розпочалося з 2000 року. Водночас політичні мотиви та конфліктні ситуації в діяльності ряду громадських організацій етнічних громад Закарпаття також мають місце. Відтак при створенні відповідних умов суспільно-політичної репрезентації інтересів національних спільнот, важливим має стати виявлення та недопущення маніпуляцій етнічними особливостями в політичних цілях. В даному контексті регіональні органи влади слід розглядати як важелі рівноваги, що забезпечать посередницьку функцію між етнічними громадами та державою загалом.

Рис. 1. Динаміка легітимації національно-культурних товариств Закарпатської області (1989–1999)

Рис. 2. Динаміка легітимації національно-культурних товариств Закарпатської області (2000–2012)

1989 р. – угорське та румунське національно-культурні товариства (2)

1990 р. – створення німецького товариства (1)

1991 р. – угорське та ромське національно-культурні товариства (2)

1992 р. – створення двох словацьких товариств, угорського та російського (4)

1993 р. – створення двох угорських товариств, ромського та єврейського (4)

1994 р. – угорське товариство та два русинські (3)

1995 р. – угорське, ромське, польське товариства (3)

1996 р. – два угорські та вірменське національно-культурні товариства (3)

1997 р. – три русинські товариства та одне ромське (4)

1998 р. – два угорські та два ромські товариства (4)

1999 р. – три ромські товариства, одне угорське, російське, білоруське, румунське та словацьке товариства (8)

2000 р. – три ромські, словацьке та німецьке товариства (4)

2001 р. – ромське, румунське та єврейське товариства (3)

2003 р. – два русинські, два ромські та одне румунське товариство (5)

2004 р. – товариство греків (1)

2005 р. – два русинські та ромське товариства (3)

2006 р. – угорське, ромське, російське товариства (3)

2007 р. – російське товариство (1)

2009 р. – єврейське, русинське та російське товариства (3)

2010 р. – російське та русинське товариства (2)

2011 р. – ромське та чеське товариства (2)

2012 р. – азербайджанське товариство (1)

Рис. 3. Динаміка легітимації національно-культурних товариств Закарпатської області (1989–2012)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лойко Л.І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність: Монографія. К.: ПЦ «Фоліант», 2005. 634 с.
2. Мелеганіч Г. Громадські об'єднання етнонаціональних меншин Закарпаття у процесі реалізації державної етнонаціональної політики України. *Міжетнічна та міжконфесійна толерантність як чинник консолідації українського суспільства: досвід Закарпаття*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 28–29 травня 2013 р. Ужгород: Ліра, 2013. С. 205–212.
3. Алмашій В. Національно-культурні товариства Закарпаття: аналіз співпраці з органами державної влади та місцевого самоврядування у налагодженні прикордонного співробітництва краю. *Ефективність державного управління*. 2014. Вип. 39. С. 239–247.
4. Ярмоленко М. Сучасний етап міжкультурної комунікації на Закарпатті. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2014. Вип. 4-5. С. 185–197.
5. Берені А. Діяльність угорських національно-культурних товариств на Закарпатті (1991–2002). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Вип. 11 / Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; Редкол.: М.М. Вегеш (голова редкол.), Д.Д. Данилюк (заст. голови редкол.) та ін. Ужгород: СМП «Вісник Карпат», 2004. С. 161–171.
6. Опріш Ю. Соціально-культурне товариство румун Закарпаття ім. Джорджа Кошбука. *Інформаційний бюлетень відділу національностей та релігій Закарпатської обласної державної адміністрації та Центру культур національних меншин Закарпаття*. № 7–8. Ужгород: ТОВ Поліграфцентр «Ліра». 2004. С. 32–34.
7. Остапець Ю., Скиба І. Угорська меншина Закарпаття: суспільно-політичний та культурний розвиток. *Актуальні питання регулювання захисту прав національних меншин в Україні та шляхи їх реалізації в умовах поліетнічного регіону: аналіз, оцінки*: матеріали міжнародного круглого столу (21 грудня 2011 р.). Ужгород: ТОВ Поліграфцентр «Ліра», 2012. С. 51–69.
8. Ковач Е. «Я – за демократію, проти автономії». *Закарпатська правда*. 1989. 29 грудня. С. 2.
9. Адам А., Навроцька Є. Закарпатське циганське культурно-просвітне товариство «Романі Яг»: історія створення та етапи його становлення. *Інформаційний бюлетень відділу національностей та релігій Закарпатської обласної державної адміністрації та Центру культур національних меншин Закарпаття*. № 3. Ужгород: ТОВ Поліграфцентр «Ліра», 2003. С. 20–24.
10. Зан М. Етнічні процеси на Закарпатті в сучасну добу. *Народна творчість та етнографія*. 2010. № 1. С. 31–41.
11. Жупан Є. Проблемні питання русинської спільноти в Україні. *Актуальні питання регулювання захисту прав національних меншин в Україні та шляхи їх реалізації в умовах поліетнічного регіону: аналіз, оцінки*: матеріали міжнародного круглого столу (21 грудня 2011 р.). Ужгород: ТОВ Поліграфцентр «Ліра», 2012. С. 163–170.
12. Єдина родина. Матеріали про національно-культурні товариства Закарпаття / Упорядники: Євчак Ю.Б., Моца (Гаврилешко) М.Ю. Ужгород: Видавництво «Ліра», 2006. 101 с.